

FACULTADE DE FILOLOXÍA
FACULTADE DE XEOGRAFÍA E HISTORIA

MÁSTER OFICIAL ESTUDOS MEDIEVAIS EUROPEOS.

IMAXES, TEXTOS E CONTEXTOS

Viaxes e peregrinacións na Idade Media

Dolores Barral Rivadulla (coordinación)

Marta Cendón Fernández

Déborah González Martínez

GUÍA DOCENTE 2024/2025

FACULTADE DE FILOLOXÍA. FACULTADE DE XEOGRAFÍA E HISTORIA

AUTORAS: Dolores Barral Rivadulla, Marta Cendón Fernández, Déborah González Martínez

Edición electrónica. 2024

ADVERTENCIA LEGAL: Reservados todos os dereitos. Queda prohibida a duplicación total ou parcial desta obra, en calquera forma ou por calquera medio (electrónico, mecánico, gravación, fotocopia ou outros), sen consentimento expreso por escrito das autoras.

1. DATOS DESCRIPTIVOS DA MATERIA

- Nome e código: *Viaxes e peregrinacións na Idade Media* (P5091206)
- Tipo de materia: Optativa
- Número de créditos ECTS: 6
- Semestre: 2º
- Linguas en que se imparte a materia: galego, español
- Profesoras:

Dolores BARRAL RIVADULLA, (coordinadora da materia). Historia da Arte, Facultade de Xeografía e Historia. Despacho 30. Enderezo electrónico: mdolores.barral@usc.es

Marta CENDÓN FERNÁNDEZ, Historia da Arte, Facultade de Xeografía e Historia. Despacho 30. Enderezo electrónico: marta.cendon@usc.es

Déborah GONZÁLEZ MARTÍNEZ, Filoloxía Románica. Facultade de Filoloxía. Despacho 111. Enderezo electrónico: deborah.gonzalez@usc.es

- Horario de titorías: confirmarase e comunicarse cando comecen as clases.
- Páxina web recomendada: www.usc.es/filrom/teaching/master
- Calendario e horario das clases: as clases expositivas e interactivas desenvolveranse entre xaneiro e marzo na **Facultade de Filoloxía no aula C07** en horario de 16:00 a 17:45

2. SENTIDO DA MATERIA NO PROCESO FORMATIVO DO MÁSTER

A materia *Viaxes e peregrinacións na Idade Media*, como optativa incluída no *Máster Estudos Medievais Europeos. Imaxes, textos e contextos*, ofrece a posibilidade de completar a formación recibida nas materias obrigatorias (sobre todo en *Arte Medieval Europea*, mais tamén en *Literatura Medieval en Linguas Vernáculas* e *A Europa Medieval. Perspectiva Histórico-Social*), a través do coñecemento dos límites xeográficos do Medievo –reais ou imaxinarios–, e da súa produción literaria e artística. Ademais, boa parte dos contidos que se desenvolverán neste módulo poden complementar aspectos vinculados a outras materias do máster; así, os temas relativos ao fenómeno da viaxe de peregrinación ofrécense en estreita relación coa materia optativa *A Igrexa e a Espiritualidade Medieval*.

Por outra parte, os sucesivos apartados da materia –sexan estritamente literarios ou presenten un carácter histórico-artístico– contribuirán ao coñecemento dun fenómeno tan

transcendental como a viaxe, que, na Idade Media, contribuíu a cohesionar o territorio e a coñecer e confrontar experiencias con outras culturas distintas da do Occidente medieval.

3. OBOXECTIVOS ESPECÍFICOS DA MATERIA

–Introducir o alumnado no coñecemento dos límites xeográficos e espirituais do mundo medieval.

–Analizar o xénero “literatura de viaxes” a través dunha serie de obras que, desde os comezos da Idade Media, se amplían e enriquecen ata fixar un canon retórico que vai dar lugar a diferentes subxéneros.

–Presentar exemplos concretos da adaptabilidade do xénero a diferentes sensibilidades no interior do mundo medieval.

–Dar a coñecer as distintas modalidades da viaxe que ofrece o mundo medieval (viaxes reais, viaxes fantásticas, imaxinarias, viaxes oníricas, viaxes espirituais...), así como os distintos obxectivos a que obedecen (pragmático-utilitarios, procura da curación ou da salvación, pescuda do coñecemento interior e/ou exterior...).

–Guiar na reflexión analítica dunha selección de obras literarias de autoría masculina e de autoría feminina confeccionadas en diferentes linguas no espazo medieval europeo, eventualmente divulgadas a través de copias, así como de traducións, versións e adaptacións.

4. CONTIDOS

1. A literatura de viaxes

- 1.1. A literatura de viaxes no sistema global de xéneros
- 1.2. Tipoloxía dos textos de viaxes
- 1.3. Trazos estruturais e retóricos dos libros de viaxes
- 1.4. Predeterminación temática: o itinerario e outros contidos

2. Literatura e peregrinación

- 2.1. Producción literaria e metas de peregrinación
 - 2.1.1. Xerusalén
 - 2.1.2. Roma
 - 2.1.3. Santiago de Compostela

3. Viaxes (reais ou ficticias) a Oriente e a outros espazos do mundo

- 3.1. As rutas dos mercadores. Marco Polo, *Il Milione*

3.2. Memorias de viaxes de diplomáticos, exploradores e aventureiros.

Embajada a Tamorlán e Andanças e viajes de Pero Tafur

3.3. Obras de erudición. *Le livre des merveilles du monde* de Jean de Mandeville
e *Libro del conocimiento*

4. A viaxe ao máis alá

4.1. Literatura de visións e viaxes alegóricas

4.2. A navegación de San Brandán

4.3. O Purgatorio de San Patricio

4.4. *A Commedia*

5. A viaxe de peregrinación

5.1. A mentalidade do peregrino

5.2. Peregrinos a Santiago

5.3. A imaxe do peregrino

5.3.1. Escarcela

5.3.2. Bordón

5.3.3. Cuncha

5.3.4. As insignias da peregrinación

5.4. Cristo Peregrino e Santiago Peregrino

6. Introducción ás cartografías reais e do imaxinario na Idade Media

6.1. O *orbis terrarum* ou a xeografía na súa dimensión teolóxica

6.1.1. Lecturas cartográficas: categorías e interpretacións

6.1.2. Topografía “recreada”

6.1.3. *Gesta, loca e tempora*

6.1.4. Os habitantes: reflexos de Historias

7. A xeografía do Máis Alá

7.1. Lugares de salvación

7.2. Un espazo para a condena

7.3. Lugares intermedios

8. *Loca peregrinationis*. Santiago de Compostela / Terra Santa

8.1. Santiago de Compostela ou o perímetro urbano da tumba apostólica

8.2. A catedral compostelá. Un territorio a explorar: espacialidade, iconoloxía
e iconografía

8.3. Achegamento a Terra Santa.

5. BIBLIOGRAFÍA BÁSICA

- Aznar Vallejo, E., *Viajes y descubrimientos en la Edad Media*, Madrid, 1994.
- Barreiro Rivas, X. L., *La fundación de Occidente. El Camino de Santiago en perspectiva política*, Madrid, 2009.
- Beltrán, R. (ed.), *Maravillas, peregrinaciones y utopías: literatura de viajes en el mundo románico*, Valencia, 2002.
- Castiñeiras González, Manuel: "La catedral medieval: la dilatada historia de la obra románica y su epílogo bajomedieval", *La catedral de Santiago de Compostela. Estudios de arte e historia*, ed. Ramón Yzquierdo Peiró, Fundación Catedral de Santiago, 2020, pp. 241-283.
- Caucci von Saucken, P. (ed.), *El mundo de las peregrinaciones, Roma, Santiago, Jerusalén*, Barcelona, 1999.
- Le Goff, J., *Lo maravilloso y lo cotidiano en el Occidente medieval*, Barcelona, 1985.
- Leonardi, C. (dir.), *Itineraria. Letteratura di viaggio e conoscenza del mondo dall'Antichità al Rinascimento*, Firenze, 2004.
- Mazzi, M. S., *Los viajeros medievales*, Madrid, 2018.
- Richard, J., *Les récits de voyages et de pèlerinages*, Brepols: Turnhout-Belgium, 1981.
- Rubio Tovar, J., *Libros españoles de viajes medievales*, Madrid, 1987.
- Verdon, J., *Il viaggio nel Medioevo*, Milano, 2001.
- *Viajeros, peregrinos, mercaderes en el Occidente Medieval*, Pamplona, 1992.

- *Viajes medievales*, Madrid: Fundación José Antonio de Castro, 2005, vol. I (Libro de Marco Polo. Libro de las maravillas del mundo de Juan de Mandavila. Libro del conocimiento; ed. J. Rubio Tovar), vol. II (Embajada a Tamorlán. Andanças e viajes de Pero Tafur. Diarios de Colón, ed. M. A. Pérez Priego).
- Wittman, K.R. *El imaginario oceánico. Las islas del Atlántico meridional en los mappaemundi medievales (siglos IX-XIV)*. Tesis Doctoral, La Laguna, 2021.
- Zaganelli, G., *Navigatio medievale*, Roma, 2006.
- Zumthor, P., *La medida del mundo. Representación del espacio en la Edad Media*, Madrid, 1994.

6. COMPETENCIAS

–Establecemento de vínculos da literatura de viaxes con outros xéneros literarios medievais e coas diferentes manifestacións artísticas da época.

–Capacidade para razoar os cambios de perspectiva que se produciron co progresivo coñecemento do mundo na Idade Media, de maneira particular no relativo aos procesos de elaboración de mapas, de coñecemento da imaxe medieval da terra e dos conceptos do espazo real e imaxinario; coñecemento da evolución e dos cambios que este coñecemento provoca nos escritos de viaxes e peregrinacións.

–Capacidade para comprender e analizar textos escritos en diversas linguas románicas, así como en latín, manexando un sistema relativamente complexo de referencias textuais, artísticas e históricas.

–Capacidade para vincular as distintas modalidades de peregrinación e viaxe nas súas coordenadas históricas, políticas e doutra índole.

–Entender a pegada que deixou o fenómeno das peregrinacións na concepción do espazo e da imaxe.

–Coñecer e aplicar os recursos vinculados ao fenómeno da peregrinación aos valores que leva implícito o seu desenvolvemento.

–Dominar e aplicar a presentación e resolución de hipóteses relacionadas coa peregrinación en virtude da demanda da sociedade actual.

–Comprender a integridade do fenómeno das peregrinacións e as súas diversas manifestacións.

7. METODOLOXÍA E RECURSOS

–Presentación e explicación dos contidos teórico-prácticos correspondentes aos diversos apartados que configuran o programa.

–Posta en común na clase dos conceptos teóricos previamente expostos, aplicados aos textos e lecturas pertinentes.

–Saídas fóra da aula con algunha das profesoras (visitas a institucións e monumentos; Museo Terra Santa, Museo das Peregrinacións e de Santiago, Arquivo catedralicio, Fundación Catedral).

–Elaboración dun único traballo final relacionado cunha das partes da materia e baixo a supervisión dunha das docentes. O traballo entregarase en versión papel e telemática a cada un dos docentes da materia para a correspondente avaliación.

ACTIVIDADES	Horas presenciais	Horas non presenciais dirixidas	Horas de traballo autónomo	Total
--------------------	--------------------------	--	-----------------------------------	--------------

<i>Clases expositivas</i>	18	---	20	38
<i>Clases interactivas</i>	24	15	30	69
<i>Traballo escrito</i>	-	12	25	37
<i>Titorías</i>		6	---	6
	42	33	75	150

A materia consta de 6 créditos ECTS, equivalentes a 150 horas de traballo do alumno. Do total, 75 horas (50%) dedicaranse ao traballo dirixido polas docentes e as outras 75 horas (50%) ao traballo libre por parte do discente. As horas de traballo dirixido distribuiranse en 42 de actividades formativas presenciais e 33 de actividades dirixidas non presenciais.

8. SISTEMA DE AVALIACIÓN

Os estudantes deben asistir ás clases presenciais, interactivas e saídas fóra da aula, participando nas actividades propostas e achegando comentarios e observacións persoais, coa axuda da bibliografía e da introdución teórica das clases expositivas **(30% da nota)**.

Ademais, cada estudante deberá elaborar individualmente un único traballo escrito monográfico **(70% da nota)**, que deberá respectar as pautas formais que figuran nesta guía. A extensión do traballo debe estar entre as 12-15 páxinas.

A data de entrega dos traballos da primeira oportunidade non pode superar o límite dun mes despois de finalizar as clases **(20 de abril 2025)**; a entrega de traballos fixarase no día **15 de xuño** para a segunda oportunidade.

Os traballos da materia deberán remitirse por correo electrónico institucional a todas as profesoras e, de ser factible, aínda que non é obrigatorio, entregarse unha copia en papel. No caso do alumnado que teña **dispensa de asistencia**, segundo o disposto na instrución nº 1/2017 da Secretaría Xeral da USC, o 100 % correspondente a asistencia e participación será complementado cun sistema individualizado de avaliación acorde aos motivos da dispensa. En todas estas tarefas que terá que entregar o alumnado para a súa avaliación, seguindo as indicacións normativas da USC referidas ao **plaxio**, **auto plaxio** e uso indebido das tecnoloxías na realización de tarefas ou probas, é preciso indicar que para os casos de realización fraudulenta de exercicios ou probas será de aplicación o recollido na *Normativa de avaliación do rendemento académico dos estudantes e de revisión de cualificacións*.

9. RECURSOS DIXITAIS DE UTILIDADE

Boletín bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval:
<https://www.ahlmboletin.es/buscador/firstsearch.asp>

Bibliografía de libros de viajes medievales castellanos:
<https://parnaseo.uv.es/Tirant/LlibresdeViatges/public/>

Bibliografía de referencia do Arquivo Galicia Medieval. BiRMED:
<http://www.cirp.gal/birmed>

Les Archives de littérature du Moyen Âge: <http://www.arlima.net>

Bibliografia dantesca internazionale: <http://dantesca.ntc.it/dnt-fo-catalog/pages/material-search.jsf>

Lugares, especies e habitantes na Idade Media:

<http://www.fordham.edu/halsall/sbookmap.html>

<http://www.maphistory.info/>

<http://classes.bnf.fr/idrisi/>

<http://classes.bnf.fr/ebstorf/index.htm>

<https://catedraldesantiago.online/>

<https://www.themappamundi.co.uk/>

10. RELACIÓN DE TRABALLOS PROPOSTOS (aínda que o alumno pode propoñer o seu ás docentes da materia)

- A imaxe dos peregrinos no medievo (Marta Cendón).
- Representacións do espazo real ou imaxinario no románico e no gótico (Dolores Barral).
- Habitantes da marxinalidade no románico ou gótico (Dolores Barral).
- Representacións celestiais na arte baixomedieval hispana (Dolores Barral).
- A catedral de Santiago. Real e imaxinario na sé compostelá (Dolores Barral).
- O marabilloso a través da literatura de viaxes (Déborah González).
- A descrición do espazo urbano occidental nos libros de viaxes (Déborah González).
- Animais fantásticos nos libros de viaxes (Déborah González).

11. NORMAS PARA A CONFECCIÓN E PRESENTACIÓN DO TRABALLO

Cada estudante traballará baixo a tutela dunha das profesoras da materia.
PRESENTACIÓN. Máximo 15 páxinas (a extensión do traballo debe abranguer entre 12-

15 páxinas; neste límite non se inclúe índice de contidos nin bibliografía final), en letra Times New Roman (ou similar), corpo 12, con espazo 1,5 entre liñas. As notas deben ir a pé de páxina, en corpo 10 e a espazo simple.

CONTIDO. Trátase dun traballo de iniciación á investigación, polo que debe **combinar observacións persoais co estado da cuestión sobre o tema seleccionado** polo estudante. Resulta fundamental a lectura atenta e coidadosa dos materiais obxecto de estudo. É imprescindible que o traballo se presente ben redactado, cunha ortografía e puntuación correctas. Debe incluírse un índice ao principio do traballo, unha breve introdución que explique os obxectivos perseguidos e un apartado de conclusións na parte final.

Debe evitarse toda forma de **plaxio e de auto plaxio** (isto é, non é lícito –e será penalizado– aproveitar total ou parcialmente outros traballos, aínda que sexan da autoría do mesmo estudante), e vixiarase especialmente este tipo de práctica. Cando nun traballo se detecte a copia literal (total ou parcial) de texto e, advertido o estudante, non se leve a cabo unha rectificación e corrección, o traballo poderá ser cualificado como suspenso. En calquera caso, queda sometida á decisión do grupo de profesoras da materia a consideración dos casos particularmente ambiguos.

Ademais, non se debe abusar de citas bibliográficas, especialmente se son longas; é preferible adoptar as ideas principais e, necesariamente, remitir ás obras en cuestión para completar a información. Todas as referencias bibliográficas deben ser convenientemente identificadas no texto e recollidas nunha bibliografía final, segundo un dos seguintes modelos:

Referencias no texto ou en nota segundo o modelo:

- a) Apelido, N. (ano), *Título libro*, lugar:editorial.
- b) Apelido, N. (ano), “Título capítulo”, *Título volume*, lugar: editorial, pp.
- c) Apelido, N. (ano), “Título artigo”, *Revista*, vol.,pp.

Referencias no texto ou en nota segundo o modelo: Apelido, *Tít.abrev.*, pp. Na bibliografía final preséntase:

- a) Apelido, N., *Título libro*, lugar: editorial, ano.
- b) Apelido, N., “Título capítulo”, *Título volume*, lugar: editorial, ano, pp.
- c) Apelido, N. (ano), “Título artigo”, *Revista*, vol., ano, pp.